УДК 81'373.7
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.3.36

Назарчук Р. З.,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Бабяк С. А.,
студентка кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

ЗООМОРФНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: СЕМАНТИЧНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті проаналізовано семантичні особливості фразеологічних одиниць української й англійської мов із зоокомпонентами *собака / dog*, *вовк / wolf*, *кіт / cat*, *бик / bull*, а також виявлено культурно-національну специфіку стереотипізації поведінки тварин.

Вибір об'єкта наукового зацікавлення зумовлено експресивною природою анімалістичних фразем, яка залежить від уявлень і переконань етносу. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному зіставному описі зооморфних фразеологічних одиниць та особливостей їх семантизації в українській та англійській мовах.

Виявлено, що зоокомпонент *собака / dog* (33,33% і 22,58% від усіх проаналізованих фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах відповідно) представники етногруп асоціюють зі злиденністю, агресивністю, підступністю, відразою, а також позитивно аксіологізують за вірність, кмітливість, досвідченість, талан, удачу та вправність.

Полісемантичність притаманна зоонімові *вовк / wolf* (30% і 27,42% від усіх проаналізованих фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах відповідно), який символізує лицемірство, ненажерливість, злість, відчай, голод, байдужість, агресивність, підступність, злиденність. Представники українського етносу асоціюють зоонім також із досвідченістю та кмітливістю.

Фразеологічні одиниці із зоокомпонентом *кіт / cat* (16,67% і 37,1% від усіх проаналізованих фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах відповідно) репрезентують негативний зміст, а саме: лінощі, жадібність, злиденність, лицемірство, відразу, неспокій, боягузтво, пихатість, слабкість і цинічність.

Зоонім *бик / bull* (20% і 12,9% від усіх проаналізованих фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах відповідно) потрактовано здебільшого позитивно. Спостережено асоціації з дужістю, відвагою, працьовитістю, а також упертістю й нетактовністю.

Проаналізовані контексти й виявлені особливості семантики зооморфних фразеологічних одиниць засвідчують етнокультурну специфіку мовної свідомості українців та англійців.

Ключові слова: етнокультура, етнофразеологія, фразеологічна одиниця, зоокомпонент, семантика.

Постановка проблеми. Етнокультурні тлумачення семантики фразеологічних одиниць (далі – ФО) посідають чільне місце в колі зацікавлень лінґвістів-сучасників, адже уможливлюють окреслення історично зумовлених ціннісних орієнтирів певних етносів, визначення загальнолюдських пріоритетів, переосмислення етичних норм поведінки, виявлення самобутності й колориту національної спільноти. Фразеофонд будь-якої мови, виражаючи глибинний рівень колективної свідомості (сукупність настанов етноколективу відчувати, сприймати світ певним чином), формує чи не найвагомішу компоненту мовної картини світу. Отож сьогодні актуальним видається дослідження й опис семантики ФО, особливо в зіставному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному мовознавстві традицію вивчення фразеології в етнокультурному аспекті започаткували ще О. Потебня, Б. Грінченко, М. Костомаров, М. Сумцов та ін., і сьогодні українська лінґвістика має значні досягнення у згаданій галузі (праці Б. Ажнюка [1], І. Голубовської [2; 3], М. Жуйкової [5], О. Каракуці [6], О. Левченко [8], О. Майбороди [9], Г. Онуфрійчук [11], В. Ужченка [14] та ін.). У сучасних антропоцентричних лінґвістичних студіях (когнітивній семантиці, етнолінґвістиці, лінґвокультурології, антропологічній лінґвістиці тощо) ФО були об'єктом вивчення в ракурсі семіотичного, структурного, концептуального, текстово-інтерпретаційного, лінґводидактичного аналізу, асоціативного експерименту, когнітивного тестування, корпусного інструментарію (назвімо лише деяких авторів: Ж. Краснобаєва-Чорна [7], В. Мокієнко [10], О. Селіванова [12], В. Телія [13], Р. Бенчес [15], Р. Ґіббс і Н. Наяк [17], С. Ґлюксберґ [18], З. Ковечес [19], Дж. Райт [20], К. Феллбавм [16] та ін.).

Різноаспектні студіювання фразем як кодів культури мають очевидні здобутки, проте, наскільки нам відомо, зооморфні ФО української й англійської мов не ставали об'єктом зіставного дослідження, що й визначає актуальність нашої роботи. Тож **мета розвідки** – проаналізувати семантичні особливості згаданих ФО (із-поміж обраних зоокомпонентів – ***собака / dog, вовк / wolf, кіт / cat, бик / bull***), а також їхню лінґвокультурну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Первісний релігійний світогляд, маючи у своїй основі культ природи, породжував відповідно сакральне світосприйняття. Спостереження людей за рослинним і тваринним світом призводили до виникнення мовних одиниць, які через порівняння, персоніфікацію, символізацію поєднували поведінкові, звичаєві особливості, фізичні та психічні ознаки людини й риси інших живих істот, що засвідчують зооморфні ФО.

1. Собака (пес, цуцик) і Dog.

В українській і англійській етнофразеології одиниці з базовим компонентом ***собака / dog*** передають як негативні, так

і позитивні якості. Обидва етноси асоціюють тварину зі злиденністю й агресивністю (окрім того, українці – ще й із підступністю, а англійці – з відразою). Позитивно собака аксіологізований за вірність, кмітливість, досвідченість (український етнос) і талан, удачу та вправність (англійський етнос). Наприклад:

– **злиденність**: *багатий як пес кудлатий, босий як пес, голодний як цуцик, дражнити собак, жиє як пес, хвіст собачий*. Напр.: *Влада – гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте – хвіст собачий? Гетьман – монарх* [ГРАК]; *die like a dog, lead a dog's life*. Напр.: *Mark's been leading a dog's life since he was fired from the job* [Id];

– **агресивність, оскаженілість**: *боятися як скаженого собаки, злий як собака, підшитий собаками*. Напр.: *О, дурненька Солошка співає! – кричали вони й мерщій тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, як скаженої собаки* [СУМ]; *(as) mean as a junkyard dog*. Напр.: *Her dad is usually a pretty nice, chilled out guy, but he gets as mean a junkyard dog when he's been drinking* [FreeD];

– **підступність:** *потайна собака.* Напр.: *Підлазить хитрун, та потайна собака, як чорт під монастир* [ГРАК];

– **відраза:** *dressed (up) like a dog's dinner, yard dog*. Напр.: *Look at that fool, all dressed up like a dog's dinner. Who told him that patterned suit was a good idea?* [FreeD]; *Is that lousy yard dog hanging around the neighborhood again?* [FreeD];

– **відданість**: *вірний як собака, собачими очима дивитись*. Напр.: *Колісник пихтів, одпихався, а вона, як навісна, то одскакувала від його, то, прискакуючи, горнулася, мов вірна собака* [СУМ];

– **кмітливість, метикуватість**: *собачий нюх*. Напр.: *Голодував і не ловив дрижаків ночами, бо, скориставшись собачим нюхом, відразу пропустив облавників мимо себе* [ГРАК];

– **досвідченість**: *битий собака, з'їсти собаку*. Напр.: *Управитель пана, бита собака, послухав хлопцевої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: «Не оддамо ми тебе маляру, бо нам самим таких треба»* [СлUA];

– **талан, удача**: *be like a dog with two tails, lucky dog*. Напр.: *Mary's been like a dog with two tails ever since she got her promotion* [FreeD];

– **управність**: *the whole team and the dog under the wagon*. Напр.: *In our house, our mother was the whole team and the dog under the wagon – she worked for our keep, kept the house in order, and made sure my brothers and I were always doing our best in school* [BNC].

2. Вовк і Wolf.

Негативні риси характеру хижака (зокрема лицемірство та ненажерливість) засвідчує семантика ФО обох досліджуваних мов:

– **лицемірство**: *вовк в овечій одежі (шкурі), крадеться як (неначе) вовк (до ягняти)*. Напр.: *Хто тільки не позирав на ту справдешню сутність народної душі зизим оком. Які тільки вовки в овечих шкурах не догризалися до серця національної свідомості…* [СФСУМ]; *wolf in sheep's clothing, a wolf in a lamb's skin*. Напр.: *Don't trust Dana — she's a wolf in sheep's clothing who will try to steal your position if given the chance* [FreeD];

– **ненажерливість**: *як (мов, ніби) (голодні) вовки на вівцю кинутися*. Напр.: *Паничі й панни кинулись на маринад, як голодні вовки на вівцю, хоч їх Навроцька й не припрошувала* [ГРАК]; *eat like a wolf, wolf down (something)*. Напр.: *I hate the way he wolfs down his food at dinner so he can leave the table as quickly as possible* [FreeD].

Для українців вовк також постає символом злості, відчаю, неуцтва, голоду та байдужості. Англійська етнофразеологія описує тварину як агресивну, підступну та злиденну:

– **злість**: *вовча думка, дивитися (позирати) вовком*. Напр.: *Поручик позирав вовком, наливаючись скаженою люттю* [СФСУМ];

– **відчай**: *завити (вити) вовком, хоч вовком вий (труби)*. Напр.: *На узбіччі дороги, спиною обпершись об стовбур, роззиравсь я на осінню Яблунівку, вродливу, мов молодиця уповні літа, і така мене брала досада, хоч вовком вий, хоч скачи гопки, хоч на небо дерися!* [ГРАК];

– **голод**: *вовк кишки догризає, голодний як вовк, побачити вовчу звізду*. Напр.: *Розбудимо Ніну, зготуємо. якесь вариво, бо в мене вовк уже кишки догризає* [ГРАК];

– **байдужість**: *хоч вовк траву їж*. Напр.: *Кожен потихеньку якось перебереться на той бік – і добре! А після мене, мовляв, хоч вовк траву їж!* [СУМ];

– **агресивність**: *buy (a / one's) wolf ticket, man is a wolf to man*. Напр.: *Don't buy his wolf ticket – I know for a fact that he carries a knife and would be all too happy to put it to use* [BNC];

– **підступність**: *feed (someone) to the wolves, throw (someone) to the wolves*. Напр.: *In the face of the scandal, the administration has been feeding to the wolves anyone they can use to deflect blame from themselves* [FreeD];

– **злиденність**: *keep the wolf from the door*. Напр.: *Both the man and his wife must work long hours just to keep the wolf from the door* [Id].

Водночас давня українська традиція засвідчує шанобливе ставлення до вовків. Язичницькі вірування трактували тварину як собаку волхвів, пов'язували її з Перуном, вовчий тотем був поширений на всіх теренах України (див. про це, напр., [4]). Семантика аналізованих ФО показує, що український етнос асоціює вовка з досвідченістю та кмітливістю:

– **досвідченість**: *бачити (узнати) смаленого вовка, з'їсти вовка, морський вовк, старий (стріляний) вовк*. Напр.: *Перед ним суворі екзаменатори, бувалі морські вовки, екзаменують тебе на далекі плавання* [СФСУМ];

– **кмітливість**: *упіймати (впіймати, вхопити) вовка за вухо*. Напр.: *От бачите, який він... Наче окропом налитий... Цей не пропаде, цей зуміє впіймати вовка за вухо!* [СУМ].

3. Кіт (кішка, котеня) і Cat (kitten).

Усі досліджені ФО із зоокомпонентом ***кіт / cat*** репрезентують негативно оцінюваний етносами зміст. У свідомості українців кіт насамперед пов'язаний із лінощами, жадібністю, злиденністю, лицемірством, представники англійської лінгвокультури акцентують на його боягузтві, пихатості, слабкості, цинічності тощо. Наведемо приклади якостей, властивих тварині за даними ФО:

– **лінощі**: *(ще й) кіт не валявся, минеться (минулася, закінчиться) котові (коту) масниця* [*не все коту масниця*]. Напр.: *Не все коту масниця, муситиме й пісну юшку похлебтати* [ГРАК];

– **жадібність**: *(як) кіт до сала, як (мов, ніби) кіт на сало*. Напр.: *Коли хто в простенькій одежі, то він [писар] на тих і не дивиться, а все поглядає як кіт на сало тільки на жупанних* [СУМ];

– **злиденність, мізерність**: *і кішки нема чим годувати*. Напр.: *А в мене грошей котові на сльози, тільки закінчив*

агрошколу [ГРАК]; *і котові на сльози нема (немає, не вистачить) [мов (як) кіт наплакав; як у кота сліз]*. Напр.: *В них там орної землі і котові на сльози нема, єдиний заробіток біля колії* [СУМ];

– **лицемірство**: *в кота й мишу (мишку) гратися*. Напр.: *І раптом вирішив не грати в кота-мишки, а піти ва-банк* [ГРАК];

– **відраза**: *смакує як котеняті редька, як кіт табаку*. Напр.: *Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панщину любив, <…> як кіт табаку* [Словопедія];

– **неспокій**: *a cat on a hot tin roof, be like a cat on hot bricks*. Напр.: *She's waiting for the doctor to call with her test results, so she's been like a cat on a hot tin roof all day* [FreeD];

– **боягузтво**: *like a cat in a strange garret, scaredy-cat*. Напр.: *Greg called Joanne a scaredy-cat because she didn't want to go exploring in the woods after dark* [FreeD];

– **пихатість**: *as conceited as a barber's cat, be the cat's whiskers (pajamas), like the cat that got the cream, the cat that ate the canary*. Напр.: *After her promotion, Janet spent the rest of the day looking like the cat that got the cream* [FreeD];

– **слабкість**: *(as) weak as a kitten*. Напр.: *After that bout with flu she was weak as a kitten* [BNC];

– **цинічність**: *cat's paw*. Напр.: *I thought that Jake really loved me, but in the end, I was just a cat's paw so he could stir up jealousy in his ex-girlfriend* [FreeD].

4. Бик (бичок, бугай, віл) і Bull.

В українській та англійській етнофразеології зоофразема з базовим компонентом ***бик / bull*** передає зазвичай позитивні якості: дужість і відвагу (спільні ознаки), працьовитість (в українській мові), а також деякі негативні: впертість (спільна властивість), захланність (українські ФО) і нетактовність (англійські ФО):

– **дужість**: *здоровий як бик (бичок, бугай, віл), скрутить волові шию (роги)*; *(as) strong as a bull*. Напр.: *You should get Bert to help you move all this furniture — he's as strong as a bull* [FreeD];

– **відвага**: *брати (взяти) бика за роги, приступити до бика*. Напр.: *Машиніста дали Терещенкові просто тому, що це була смілива й розумна людина; він і читав дещо, мислив, і в той час, коли його товариші не насмілювалися, – він прямо приходив і брав бика за роги* [СФСУМ]; *take (grab) the bull by the horns*. Напр.: *The British government will have to take the bull by the horns and tackle the inflation* [Id];

– **працьовитість**: *гнеться як віл у ярмо, захекався (задихався) як віл у борозні, працює (робить) як (чорний) віл, тихий як робочий віл, тягне як віл воза*. Напр.: *А робив Грицько як той віл цілий день: спав на голій землі або колодях* [СУМ];

– **упертість**: *як віл на рогатину*; *bull-headed*. Напр.: *We've got a bull-headed new boss in the office who thinks her way of doing things is the only correct one* [FreeD];

– **захланність**: *як віл до браги*. Напр.: *Гребу горіхи,.. допався до добра як віл до браги* [ГРАК];

– **нетактовність**: *a bull in a china shop*. Напр.: *The president has been attacking foreign ministers and even the people in his own party like a bull in a china shop. This has not only led to a lot of criticism but people have started alienating from him* [Id].

Висновки. Отож, більшість із розглянутих ФО із зоокомпонентами ***собака / dog, вовк / wolf, кіт / cat, бик / bull*** виявилися полістереотипними. Одні й ті самі представники фауни актуалізують різний зміст у межах кожного досліджуваного етноколективу. Тлумачення особливостей семантики зооморфних ФО української й англійської мов виявляє глибинні риси колективної свідомості відповідних етносів і має значні перспективи практичного застосування в царині лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики, а також лінгводидактики.

Умовні скорочення:

ГРАК – Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, М. Крук, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк. Київ, Осло, Єна, 2017–2019. URL: uacorpus.org.

СлUA – СЛОВНИК.ua. URL: https://www.slovnyk.ua.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. URL: http://sum.in.ua

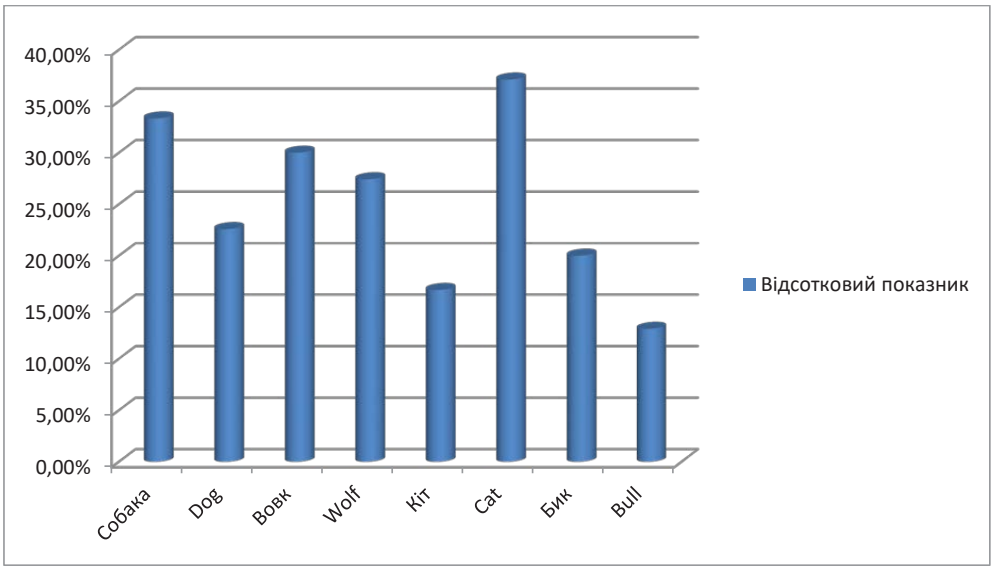

Рис. 1. Зоокомпоненти у ФО української й англійської мов

СФСУМ – Ярещенко А.П., Бездітко В.І., Козир О.В. та ін. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. 640 с.

BNC – British National Corpus. URL: https://www.english-corpora.org/bnc.

FreeD – The free dictionary. URL: https://www.thefreedictionary.com.

Id – The idioms. URL: https://www.theidioms.com.

Література:

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні : монографія. Київ : Наук. думка, 1989. 136 с.
2. Голубовська І.О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин». *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 61–68.
3. Голубовська І.О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності. *Мовознавство*. 2004. № 2–3. С. 66–74.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського народу. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. 324 с.
5. Жуйкова М. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
6. Каракуця О. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01; Харківський держ. Педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди. Харків, 2002. 212 с.
7. Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2009. 201 с.
8. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінґвокультурологічний аспект : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 353 с.
9. Майборода О. Українська фразеологія як джерело народознавства : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01; Харківський держ. Педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди. Харків, 2002. 18 с.
10. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. Санкт-Петербург : Авалон, Азбука-классика, 2007. 256 с.
11. Онуфрійчук Г. Людина в українській етнофразеології: біполярна опозиція «ЛЮДИНА – ТВАРИНА». *Мовознавство*. 2015. № 5. С. 67–74.
12. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
13. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 286 с.
14. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
15. Benczes R. The Semantics of Idioms: a Cognitive Linguistics Approach. *The Even Yearbook*. 2002. № 5. P. 17–30.
16. Fellbaum Ch. How flexible are idioms? A corpus-based study. *Linguistics*. 2019. № 57 (4). P. 735–767.
17. Gibbs R.W., Nayak N.P. 'Why Idioms Mean What They Do'. *Journal of Experimental Psychology.* 1991. № 120. P. 93–95.
18. Glucksberg S. Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms. Oxford : Oxford University Press, 2001. 144 p.
19. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. New York : Oxford University Press, 2005. 334 p.
20. Wright J. Idioms Organiser: Idioms Organised by Metaphor, Topic and Key Word. London : Language Teaching Publications, 2000. 296 p.

Nazarchuk R., Babiak S. Zoomorphic phraseological units of the Ukrainian and English languages: a semantic dimension

Summary. The article analyses semantic features of phraseological units with zoonym components, namely *собака / dog*, *вовк / wolf*, *кіт / cat*, *бик / bull*, in the Ukrainian and English languages. The article also reveals the cultural and national specificity of animal behaviour stereotyping.

The object of scientific interest is due to the expressive nature of animalistic phrasemes which depends on the ideas and beliefs of the ethnic group. The scientific novelty of the research is a comprehensive comparative description of zoomorphic phraseological units and features of their semantisation in the Ukrainian and English languages.

It has been revealed that the zoonym component *собака / dog* (33.33% and 22.58% of all the analysed phraseological units in Ukrainian and English respectively) is associated with destitution, aggressiveness, insidiousness, disgust and also positively axiologised by the representatives of ethnic groups for loyalty, mental agility, experience, good fortune, luck and dexterity.

Polysemy is inherent in the zoonym *вовк / wolf* (30% and 27.42% of all the analysed phraseological units in the Ukrainian and English languages respectively) which symbolises hypocrisy, voracity, anger, despair, indifference, aggressiveness, insidiousness, destitution. The representatives of the Ukrainian ethnic group also associate the zoonym with experience and mental agility.

Phraseological units with the zoonym component *кіт / cat* (16.67% and 37.1% of all the analysed phraseological units in Ukrainian and English respectively) represent negative content, namely idleness, greediness, destitution, hypocrisy, disgust, anxiety, cowardice, arrogance, weakness and cynicism.

The zoonym *бик / bull* (20% and 12.9% of all the analysed phraseological units in the Ukrainian and English languages respectively) is generally interpreted in a positive way. There have been observed associations with strength, courage, diligence and also stubbornness, tactlessness.

The analysed contexts and revealed semantic features of zoomorphic phraseological units attest to the ethnocultural specificity of the Ukrainian and English linguistic consciousness.

Key words: ethnoculture, ethnophraseology, phraseological unit, zoonym component, semantics.